

3. שבת ומוצאי

הרב נחום אליעזר רבינוביץ
ראש ישיבת "ברכת משה", מעלה אדומים

כמה פנים של "שבת"

כתב הרמב"ם בריש הלכות שמיטה ויובל:

מצות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה השביעית שנאמר
ושבתה הארץ שבת לה, ונאמר בחריש ובקציר תשבות.

בספר המצוות (עשה קלה) פירש יתד:

הצווי שנצטוונו להשבות מעבודת האדמה בשנה שביעית, והוא אמרו יתעלה
בחריש ובקציר תשבת. וכבר נכפל הצווי בענין זה כמה פעמים, ואמר שבת שבתון
יתהי לארץ וכבר קדם לנו אמרם האי שבתון עשה הוא. ואמר יתעלה עוד ושבתה
הארץ שבת לה.

כבר בנו של רבינו נשאל על ביאור דבריו אלה ועד אחרוני האחרונים בתלבוטו
בהם. עיקר הקושי ניתן לתאר בדבריו של רבינו עצמו בפירוש המשנה ריש
שביעית. "משנה הראשונה והיא שאמרו אסור לחרוש בשנה הששית חריש שהיא
הכנה לשנה השביעית וכן אסור לו לקצור בשנה השביעית מה שתהיה התועלת
בו בשנה השמינית. וסמכו דין זה למאמר ה' ששת ימים תעשה מעשיך וביום
השביעי תשבות, בחריש ובקציר תשבות, שזה שאסר חריש וקציר אינו מוסב
על יום השבת מפני שהם בכלל אמרו כל מלאכה; וגם אינו על שנת השמיטה
מפני שכבר אסרם בה בפירוש והוא אמרו לא תורעו ולא תקצרו את ספיחיה.
לפיכך אמרו, אם אינו ענין לשבת בראשית ולא ענין לשבתות השנים תנהו ענין
לאסור שני פרקים הראשונים — בחריש ובקציר... זה חריש של ערב שביעית...
זה קציר של שביעית שיוצא למוצאי שביעית... ואמרו בתלמוד, רבן גמליאל
ובית דינו נמנו על שני פרקים הללו והתירו... לפי שהם סוברים כדעת ר'
שמעאל דמפיק ליה לבחריש ובקציר לענין אחר (ומפרשו כפשוטו דקרא לענין
שבת בראשית). "וראה על כך מועד קטן ד, א.

הואיל ופסק רבינו כרבן גמליאל ובית דינו נמצא שמקרא זה "בחריש ובקציר

תשבת" אמור בשבת בראשית, ולא היה לו להביאו לענין שביעית.

בהערותיו של ר"ח הליר ז"ל במהדורתו של ספר המצוות מביא לתרץ בשם
ר' אברהם בנו של רבינו בספר מעשה נסים (סי' ט) שרבינו סמך על המכילתא
דרשב"י שנתבאר שם שגם ר' יהודה ור' שמעון סוברים אף הם שהמקרא בחריש

ובקציר תשובות מוסב על שביעית כמו שסובר רבי עקיבא, ועליהם סמך כנגד ר' ישמעאל, "ויען כי לא נעלם ממנו ז"ל מה שיש להקשות עליו אשר על כן הוסיף וכבר נכפל זה הצווי בענין זה".

ברם מדבריו בפירושו המשנה הנ"ל לא מוכח כן, ולולא מסתפינא הייתי מציע פירוש קצת שונה בדברי רבינו.

תחילה יש להביא דוגמא מלשונו של רבינו במצוה אחרת אשר ממנה יש ללמוד כלל חשוב בסגנונו. כך כתב בעשה לג':

הצווי שנצטוו הכהנים ללבוש בגדים מיוחדים לכבוד ולתפארת, ואחר כך יעבדו במקדש, והוא אמרו יתעלה ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת, ואת בניו תקריב והלבשתם כתנת — אלה הן בגדי כהונה וכו'.

לכאורה יש לתמוה מהו הקשר הדברים? הלא הפסוק שמביא בו מפורש צווי למשה רבינו לעשות בגדים עבור הכהנים. אם צווי זה יש לראותו כמצוה לדורות כי אז תהיה המצוה שנצטוונו אנו כל קהל ישראל לעשות בגדי כהונה ולהלביש בהן את הכהנים, אבל ברור שאין במשמעות פסוק זה שום צווי לכהנים בלבד.

ברם בהמשך דבריו מסביר רבינו שהמצוה על הכהנים נלמדת ממקום אחר, וז"ל: וכבר ביארו בהדיא בספרא שלבישת הבגדים הללו מצות עשה, והוא אמרם, ומניין שאין אהרן לובש בגדים לגדולתו אלא כמקיים גזירת המלך? תלמוד לומר ויעש כאשר צוה ה' את משה. עכ"ל. אלא שאם מקור המצוה הוא באמת בפסוק זה למה הביא בתחילת דבריו פסוק המדבר על עשיית הבגדים שאינה חובה על הכהנים?

אמנם הרואה יראה שכוונת רבנו היא ברורה. בספר המצוות בא להגדיר את המצוות, כמו שכתב בריש ההקדמה "אפרהשנו רק על דרך פירוש השם כדי שיוודע הצווי הנה או האזהרה מה הוא ושם זה על מה הוא נאמר", וחזר על כך גם בסוף ההקדמה עיי"ש. כשאמרו בספרא "ומניין... כמקיים גזירת המלך? תלמוד לומר ויעש כאשר צוה ה' את משה" — הרי נתבאר שאמנם נצטוו הכהנים ללבוש בגדים, אבל עדיין צריך להגדיר ולפרש על אילו בגדים מדובר. לזאת מגדיר רבינו את המצוה כך: "שנצטוו הכהנים ללבוש בגדים מיוחדים לכבוד ולתפארת". ברם איפה נתפרש דבר זה? הלא סתם בגדים שהוזכרו בתורה אינם דווקא כאלה? ושמה בגדי אהרן ובניו דווקא לדורם עשאו ולא לדורות? לפיכך ממשיך ומסביר שהגדרה זו לבגדים היא אמורה בכתוב "והוא אמרו יתעלה ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת... אלו הן בגדי כהונה וכו'".

נמצא שלא הביא פסוק זה למקור המצוה אלא לצורך אחר לגמרי, והוא להוכיח שהבגדים שעליהם נצטוו הכהנים ללבושם הם בגדים מיוחדים וכו'. ועיין היטב בהלכות כלי המקדש י, ד.

לרוב כשמציע את ענין המצוה וממשיך "והוא אמרו" — הפסוק המובא הוא משמש מקור לצווי, אבל במקום שהפסוק שהוא המקור האמיתי אינו ברור כל צרכו וחסרה בו הגדרה מדוייקת על טיב המצוה — יש לתקדם הגדרה כזו, ואף

הגדרה זו טעונה ביסוס בכתוב. ממילא נמצא שבמקרה כזה מביא לראשונה פסוק שאינו כלל מקור לצווי כי אם מקור להגדרה מסויימת.

מעשה נעיין נא שוב בעשה קלה "הצווי שנצטוינו להשבית עבודת האדמה בשנה שביעית". מצוה זו אמנם נכללה בכתובים שונים כפי שמעיר רבינו "ואמר שבת שבתון יהיה לארץ וכבר קדם לנו אמרם האי שבתון עשה הוא, ואמר יתעלה עוד ושבתה הארץ לה". ודאי שפסוקים הללו הם הם המקור המפורש למצוה זו, אלא שעדיין לא ידענו מה זה שבתון? המושג שבת נמצא הרבה פעמים בתורה במצוות שונות, אבל בכל מקום משמעותו שביטה מרוב מלאכות. השווה עשה קסד — "שאמר בו שבת שבתון היא לכם ועניתם את נפשותיכם, כאילו אמר שתחוסה בו השביטה המיוחדת במלאכות ובעבודה, והשביטה המיוחדת בהנחת הגוף וקיומו, ולפיכך אמר שבת שבתון". היכן מצינו "שבת" שמתייחס רק לעבודות האדמה בלבד, והרי עבודות האדמה עליהן מדובר אינן כי אם שתי מלאכות בלבד ושתי תולדותיהן ולא יותר?

לפיכך הוצרך רבינו, עד שלא הביא את הפסוק המשמש מקור לצווי להקדים פסוק המוכיח את הגדרת המושג שבת הארץ. התחיל בהצעת עניין המצוה "שנצטוינו להשבית עבודת האדמה בשנה שביעית". ואם תשאל מניין שרק על עבודת הארץ והאילן מדובר, הלא שבת הוא מושג כוללני יותר? לכך מביא את הכתוב "והוא אמרו יתעלה בחריש ובקציר תשבת" — הרי לך שיש שביטה המוסבת על חריש וקציר בלבד. אמנם ברור הוא שפשוטו של מקרא זה אמור בשבת בראשית, אבל אדרבה משם ראייה שיתכן להגדיר שביטה בחריש ובקציר בלבד בלי להתייחס לשאר מלאכות.

בהלכות שמיטה ויובל שינה את הסדר קצת: "מצות עשה לשבות מעבודת הארץ ומעבודת האילן בשנה השביעית שנאמר ושבתה הארץ לה". הואיל וכבר פרט המצוה לעיל במנין המצוות בראש ההלכות לפיכך כשחזר כאן להזכיר שהיא מצות עשה הביא לראשונה את הפסוק שבו באמת מבואר צווי זה, אבל תיכף הוצרך לפרש גם כאן כי אמנם "שבת" זה הוא בעבודת קרקע דווקא, ולכך המשיך "ונאמר בחריש ובקציר תשבת".

כך יש לפרש גם מה שכתב במנין המצוות בהקדמה למשנה תורה "לשבות מעבודת הארץ שני בחריש ובקציר תשבות וכו'". שם לא הזכיר שהמדובר הוא בשנת השביעית וסמך על המצוה הקודמת שהזכירה בה שביעית, ובא רק לציין שיש מצוה לשבות מעבודת הארץ דווקא ולכך הביא הכתוב שבו מפורש שיש והמושג שביטה מוגבל הוא לחריש וקציר בלבד. וככה בדיוק נהג גם בעשה לג בהקדמה למשנה תורה, וז"ל: "להיות תכהנים לובשים לעבודה בגדי סתונה שני ועשית בגדי קדש כולל". ופירושו כנ"ל.

אם כנים דברינו נמצא שהגדרת שבת הארץ היא בחריש ובקציר. אמנם בהלכה ב פסק — "אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה, ועל הקצירה או על הבצירה... וזמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה". מלאכות אלה נאסרו בלאו. אבל אם נאמר שחריש וקציר מגדירים שבת הארץ לכאורה

היתה חרישה גם כן צריכה להיאסר על כל פנים בעשה. אלא שבהלכה י מבואר "שאינן אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו". ראה בפירושו אבן עזרא ז"ל על התורה (שמות לז, כא) "וטעם בחריש ובקציר — אפילו החריש והקציר שבו חיי האדם תלויים, כי יתכן להיות הארץ גשומה ואם לא תזרע ביום שבת תיבש, והקציר אם לא יאסף ישחת." פירושו זה מיוסד על פי התרגום שם "בזרועא ובחצדא תנוח" והוא מקביל לכתוב בפרשת נח "זרע וקציר". הרי שהבינו חריש במובן זרע. לפי פירושו זה מוכרח שהרי אם מדובר בחרישה ממש לצורך הקרקע אין להעלות על הדעת שבדחיית יום אחד יפסיד הכל, כי כך הוא דרך החקלאים שחורשים תחילה הרבה שדות ומחכים למוג אוויר מתאים לזרוע הכל ביחד, וביום אחד ניתן לזרוע הרבה כי הזריעה נעשית מהרה ונקלטת יפה אם הקרקע רטובה. לפיכך מקדימין את החרישה בעוד מועד כי עיקר הקפידה היא שתהא רטובה בעת הזריעה. כך מפורש בדברי רבינו בפירושו המשנה שביעית ב, א "וכיון שצריך לזרוע בשדה זו אחרי החרישה צריך שתהא בה רטיבות מצויה, ולכן לא יחרשנה אלא כל זמן שיש בה רטיבות". אלא שאם על זריעה מדובר למה כתוב בתורה חריש ?

כבר כתבו אחרונים וראה על כל זה בתורה שלמה פרשת כי תשא על הפסוק הנה שהעניין מתבאר על פי שבת עג, ב "תנא בארץ ישראל קאי דזרעי ברישא והדר כרבי". דהיינו, בארץ ישראל חורשים שנית לחפות הזרע והוא מצרכי מלאכת זריעה. שני סוגי זריעה ישנן — האחד "החורש לצורך הקרקע" להכינה שתהא ראויה לקבל זרע, והשני "דמיכסי בהדיה דאזיל" (מכות כא, ב) = מחפה את הזרעים בהליכתו. לפיכך מדייק רבינו בהלכה ד שדווקא "החורש לצורך הקרקע" בשביעית הוא שפטור מן התורה, אבל ברור שהמחפה את הזרעים בשביעית זרע הוא ולוקה.

וראה שרבינו דעתו כמו התרגום ואבן עזרא שכתב בפירושו המשנה ריש שביעית שהבאתי לעיל כשפירש את דעת המשנה הראשונה וז"ל: "שזה שאסר חריש וקציר... אינו על שנת השמיטה מפני שכבר אסרם בה בפירוש והוא אמרו לא תזרעו ולא תקצרו וגו'". הרי שבאיוה חריש מדובר? הוא החריש שנחשב זריעה והיינו מחפה את הזרעים. אבל החריש שאינו אלא לצורך הקרקע לא נכלל בפסוק זה הואיל שבדרך כלל עושין אותו די בהקדם.

העולה מכל זה הוא שרבינו פוסק כרבי ישמעאל ולדעתו הפסוק בחריש ובקציר תשבת מוסב על שבת בראשית. והנה בראש השנה ט, א תולה הגמרא מחלוקת זו של רבי ישמעאל ורבי עקיבא במחלוקת אחרת. רבי עקיבא שמפרש פסוק זה על תוספת שביעית הרי נתבאר לו שמוסיפין מחול על הקדש. שואלת הגמרא: "ורבי ישמעאל — מוסיפין מחול על הקדש מנא ליה?" ומשיבה: "נפקא ליה מדרתניא, ועניתם את גפשותיכם בתשעה — יכול בתשעה? תלמוד לומר בערב. אי בערב יכול משתחשך? תלמוד לומר בתשעה. הא כיצד? מתחיל ומתענה מבעוד יום. מלמד שמוסיפין מחול על הקדש. אין לי אלא בכניסתו, ביציאתו מניין? תלמוד לומר מערב עד ערב. אין לי אלא יום הכיפורים, שבתות מניין? ת"ל

תשבתו. ימים טובים מניין? ת"ל שבתכם. הא כיצד? כל מקום שיש בו שבות מוסיפין מחול על הקדש. שוב שואלת הגמרא לרבי עקיבא שלמד מוסיפין מן החול על הקדש משביעית "האי ועניתם את נפשותיכם בתשעה מאי עביד ליה? מיבעי ליה לכדתני חייא בר רב מדפתי... ועניתם את נפשותיכם בתשעה — וכי בתשעה מתענין? והלא בעשירי מתענין! אלא לומר לך, כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי."

גם בפסקי רבינו מתוך סוגיא זו נתלבטו נושאי כליו הרבה. מצד אחד פסק בהלכות שביתת עשור א, ו: "וצריך להוסיף מחול על הקדש בכניסתו וביציאתו שנאמר ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחודש בערב, כלומר, התחיל לצום ולהתענות מערב תשעה הסמוך לעשירי, וכן ביציאה שוהה בעינוי מעט מלילי אחד עשר סמוך לעשירי שנאמר מערב עד ערב תשבתו שבתכם". הרי שהביא רבינו את הברייתא שממנה למד רבי ישמעאל שמוסיפין מחול על הקדש. אמנם השמיט הלימוד לשבתות וימים טובים, אבל זה לא היה קשה לנו שהרי אין דרכו להביא דינים של שבת בהלכות יום הכיפורים כי כל נושא מופיע במקומו. אולם ראה שם במגיד משנה וכסף משנה ועוד שדייקו מלשוננו של רבינו שהוא מגביל את דין זה של מוסיפין מחול על הקדש לעינוי בלבד ולא לשביתה ממלאכה, ובשבתות וימים טובים לגמרי לא הזכיר שמוסיפין. וזה הלא אינו כרבי ישמעאל. מאידך מקשה בלחם משנה מהלכות נדרים ג, ט: "הנודר שיצום בשבת או ביום טוב חייב לצום, שהנדרים חלים על דברי מצוה... וכן הנודר שיצום יום ראשון... כל ימיו ופגע בו יום זה והרי הוא יום טוב או ערב יום הכיפורים הרי זה חייב לצום וכו'". הרי שמצוה מן התורה לא לצום בערב יום הכיפורים כמו ביום טוב. לכאורה דין זה הוא דתני חייא בר רב מדפתי אליבא דרבי עקיבא, כי לרבי ישמעאל לא מצינו שום מצוה לאכול בתשיעי. אידך זה מוכח רבינו שטרא לבי תרי, גם לרבי ישמעאל וגם לרבי עקיבא?

ואנכי בער ולא אבין איך היה פשוט להם לרבותינו שלא פסק רבינו בשבתות מוסיפין מן החול על הקדש. ראה בהלכות שבת ה, יח: "... תוקעין בהן שש תקיעות בערב שבת... התחיל לתקוע תקיעה שלישית... והדליקו את הנרות, ושוהה כדי לצלות דג קטן... ותוקע ומריע ותוקע ושובת. תקיעה ראשונה תוקע אותה במנחה, והשלישית קרוב לשקיעת החמה. וכן תוקעין במוצאי שבת אחר צאת הכוכבים להתיר העם למעשיהן". הרי שפתי רבינו ברור מללו שבמוצאי שבת תוקעין אחר צאת הכוכבים וממילא שיש כאן תוספת כלשהו מן החול על הקדש. ובערב שבת מהגיש שהתקיעה השלישית תהיה קרוב לשקיעת החמה, נמצא שאם שוהה מעט ותוקע ומריע ותוקע שובת הוא עם שקיעת החמה, וכבר נתבאר לעיל בהלכה ג—ד "משתשקע החמה... הוא הזמן הנקרא בין השמשות בכל מקום והנין בו להחמיר בכל מקום". והנה בהלכות שביתת עשור א, ז אחרי שהציע הדין שמוסיפין מחול על הקדש ומתחילין לצום מערב תשיעי הסמוך לעשירי כתב "נשים שאוכלות ושותות עד שחשיכה והן אינן יודעות שמצוה להוסיף מן החול על הקדש אין ממחין בידן וכו'". מוכח שבין השמשות כולל

גם זמן התוספת. וראה בהלכות תעניות ה, ז: "תשעה באב לילו כיומו לכל דבר, ואין אוכלין אלא מבעוד יום, ובין השמשות שלו אסור כיום הכיפורים". ובפירוש המשנה תעניות ד, ה כתב אותו הדין בלשון אחרת: "ודין תעניתו (של תשעה באב) כדין תענית צום כיפור, כלומר שהוא אסור ברחיצה... ומוסיפין מחול על הקדש". והוא מן הגמרא פסחים גד, ב שנתבאר שם בין השמשות שלו אסור. הרי דעת רבינו גלויה שהאיסור בין השמשות הוא הוא התוספת מן החול על הקדש בכניסתו, כי כל עוד שלא הגיעה חשיכה עדיין שייך תוספת. כך מוכיחה גם פשוט ללשון הברייתא "אי בערב יכול משתחשך? ת"ל בתשעה. הא כיצד? מתחיל ומתענה מבעוד יום". וכך כתבו גם התוספות לתירוץ אחד (ר"ה ט, א ד"ה ורבי עקיבא).

לדעת רבינו הואיל ובין השמשות ספק הוא מן התורה הולכים בו להקל כל עוד לא הגיעה חשיכה. כך כתב בהלכות טומאת מת ט, יב: "דבר ידוע... כל הספיקות בין בטומאות בין במאכלות אסורות בין בעריות ושביתות אין להם אלא מדברי סופרים". וראה בהלכות שגגות ה, ב שכתב "אינו חייב באשם תלוי עד שיהיה שם איסור קבוע. כיצד? ... שבת וחול ועשה מלאכות באחד מהם ואין ידוע באיזה יום עשה. הרי זה מביא אשם תלוי". משמע שאין דין זה אמור בבין השמשות הואיל ואין כאן איסור קבוע. לזאת מועיל הדין שמוסיפין מחול על הקדש לאסור גם בין השמשות לפני כניסת השבת מן התורה, מה שאין כן שאר ספיקות שהולכים בהם להחמיר רק מדרבנן בלבד לדעת רבנו. (ראה בתוספות הנ"ל שהקשו מכמה מקומות שמבואר בהם האיסור רק בבין השמשות בלבד ותמיהו למה אין מוסיפין, ולפי דברינו משם ראייה לדעת רבינו).

נמצא שרבינו פסק בכל אלה כרבי ישמעאל, ולכך באמת העתיק את הברייתא בראש השנה כלשונה "וצריך להוסיף מחול על הקדש בכניסתו וביציאתו שנאמר ועניתם וכו'". מה שהוסיף לפרש "כלומר התחיל לצום ולהתענות מערב וכו'", אין הכוונה למעט שאר מיני שביתה, אלא בא לפרש איך למדו חכמים מכאן דין תוספת והרי בפסוק מדובר על עינוי וצום. לכך פירש שהפסוק משמיענו שצריך להתחיל לצום מתשעה. אמנם מכאן נלמד גם הדין הכללי שצריך להוסיף מחול על הקדש בכניסתו וביציאתו, וזה מוסב על כל קדש, דהיינו שבתות וימים טובים גם כן. לכך כתב תחילה את הכלל הזה להשמיענו כי הוא דין כללי, ואחר כך פירש איך למדו דין זה מן הכתוב גבי יום הכיפורים. הואיל וכלל זה למדוהו מדין עינוי לפיכך כתבו כאן בהלכות שביתת עשור. אמנם בהלכות שבת הוצרך אף שם לפרש את דין התוספת, וכתבו שם בפרט, שהרי הלכות שבת קודמין להלכות שביתת עשור. אמנם בהלכות יום טוב כבר לא הוצרך להזכיר דין זה לגמרי שהרי סמך על מה שנתבאר כבר בהלכות שביתת עשור כלל, הכולל ובהלכות שבת בפרט.

אף לא זכיתי להבין טענתו של תלחם משנה שמוכיח מהלכות גדרים הנ"ל שרבינו פוסק כחני חייא בר רב מדפתי כל האוכל ושונה בתשיעי כאילו התענה תשיעי ועשירי. אילו היה כך כי אז היה לו לרבינו להביא דבר זה במקומו בהלכות

שביתת עשור, ולהביא את הדברים כצורתן כדרכו בכל מקום. והרי כבר ראינו שרבינו פוסק כרבי ישמעאל ודינו של חייא בר רב מדפתי יצוייר רק לדעת רבי עקיבא שאין הלכה כמותו. לכך באמת לא הביא רבינו דין זה.

ברם כד נעיין בדבר, חייא בר רב מדפתי משמיענו שתי הלכות. אחת, שאסור להתענות בתשיעי; והשניה, שמצוה לאכול בו והאכילה בו נחשבת כאילו התענה תשיעי ועשירי. ברור הוא שהדין השני לא הביאו רבינו. אבל ודאי יש להסיק מהלכות נדרים שרבינו תופש להלכה את הדין הראשון שאסור להתענות בתשיעי. והרי גם על כך יש לשאול — ראשית, מניין לו דין זה אם לא מתני חייא בר רב מדפתי? ושנית, למה לא כתב דין זה במקומו בהלכות שביתת עשור?

והנה בהלכות שביתת עשור א, ד כתב: "מצוה אחרת יש ביום הכיפורים, והיא לשבות בו מאכילה ושתייה שנאמר תענו את נפשותיכם וכו'". כבר ראינו לעיל שרבינו מפרש בספר המצוות (עשה קסד) וכן להלן בהלכות שביתת עשור ששביתתו האמור בכתוב מתייחס לשביתה בהזנות הגוף וקיומו. דבר זה מיוסד על דרשות חז"ל שמעתיקן רבינו. ברם מוכח שרבינו בחר לו לשון שביתה דווקא מפני שיש במשמעות לשון זו יותר מעיניו וצום, ומאחר שהכתוב משתמש בתיבה זו לתורות על מצוות העיניו נמצינו למידים שיש משמעות מיוחדת למצוות הצום, ומשמעות זו כלולה במושג "שבתי".

השווה הלכות שבת כד, יג: "... מפני שמקצת העם אינם בעלי אומניות אלא בטלין כל ימיהן כגון הטיילין ויושבי קרנות שכל ימיהן הן שובתים ממלאכה, ואם יהיה מותר להלך ולדבר ולטלטל כשאר הימים נמצא שלא שבת שבת הניכרת, לפיכך... ומפני דברים אלו נגעו באיסור הטלטול וכו'". הראב"ד ז"ל חולק שם. ובאמת לכאורה הדבר תמוה מניין לו לרבינו מושג זה של "שביתה הניכרת"? אולם דבר זה כבר פירשו במורה א, סז שמשמעות הלשון "שביתה" היא הפסקה, ולכך "הושאלה לו השביתה ביום השבת... ונאמר וישבת ביום השביעי לפי שגם הפסקה מן הדיבור נקרא שביתה כמו שנאמר וישבתו שלשת האנשים האלה מענות את איוב". נמצא שבכל מקום שנצטוונו לשבות פירוש הדבר הוא שביתה הניכרת, כי אחרת אין כאן הפסקה ממה שקדם. ההולך בטל כל השבוע אי אפשר לו לשבות ביום השביעי, אם לא שיפסיק ממעשים שהוא עושה בחול. כמו כן המתענה בתשיעי אי אפשר לו לשבות מאכילה בעשירי שהרי הוא ממשיך בצום כמו שנהג מקודם. הואיל והתורה הוציאה צווי זה בלשון שבתון צריך לשבות מן האכילה — דהיינו שביתה הניכרת — וממילא צריך על כל פנים לאכול קצת בתשיעי. וראה תענית ל, א וכתובות סג, א שקראו חכמים לסעודה האחרונה שלפני התענית בין ביום הכיפורים ובין בתשעה באב "סעודה המפסקת", כי בה מתקיימת השביתה מאכילה הבאה לאחריה.

נמצא שבאמת לא השמיט רבינו גם בהלכות שביתת עשור דין זה שאסור להתענות בתשיעי, שהרי הדגיש וחזר והדגיש שהמצוה היא לשבות בעשירי מאכילה. ממילא שמענו שצריך לאכול ולהפסיק בתשיעי. אולם אין מצוה מיוחדת עם שכר מיוחד לאוכל בתשיעי כמו שלימד חייא בר רב מדפתי כי להלכה לא

קיימא לן כוותיה, ולכך לא העתיק רבינו את דבריו. אבל אין חולק שאסור להתענות בתשיעי כי דבר זה נלמד מלשון שביתה הנאמר בתורה.

מעתה זכינו להבין גם את סיומה של הסוגיא בראש השנה הנ"ל. כאשר העמידו שרבי עקיבא ילמד מן הכתוב בתשעה את זו דתני חייא בר רב מדפתי, הסתיים הדיון. לכאורה יש לתמוה למה לא שאלו "ורבי ישמעאל מגא ליה דאסור לצום בערב יום הכיפורים?" ואם תאמר שמא לית ליה הא, הרי בפסחים סח, ב מוכח ממר בריה דרבינא שבאמת אסור לצום במעלי יומא דכיפורי, ומר בריה דרבינא אחרון הוא והלכה כבתראי. אלא ודאי שהגמרא ידעה שהכל מודים באיסור הצום בערב יום הכיפורים הואיל וצריך שביתה הניכרת, וחייא בר רב סובר שיש גם מצוה נוספת לאכול ולשתות, אבל בזה אין הכרח להעמיד את דעתו אליבא ההלכתא. וראה בכתובות סג, א שציינתי לעיל מוכח שם שהקלוקל היה "איטרוד — לא מר אפסיק ולא מר אפסיק", דהיינו לא הפסיקו כי לא הספיקו לאכול כלום. אילו היתה ההלכה כחייא בר רב מדפתי באמת היו צריכים להיות עוסקים באכילה כל היום כבכרות ח, ב, ונמצא שהפסידו לא רק סעודת הפסקה אלא אכילת כל היום. אלא ודאי שאין הלכה כמותו, והחובה היא להפסיק בלבד וכמו שנתבאר.

כלל העולה הוא שהעיון המפורט בהגדרה המדוייקת של המונח "שבת" יתכן ויש בו להאיר כמה סוגיות מסובכות ולהוכיח שפסקי רבינו כולם עולים בקנה אחד בלי קושיות וסתירות. אמנם יתכן שהפירושים שפרשתי אינם קולעים אל האמת ולא ירדתי לסוף כוונת הדברים, הן דבריו של רבינו והן של המשיגים עליו. אבל לפענ"ד אין להסתפק בנכונות הדרך הזו שהרי רבינו עצמו הורה לנו, ואלו דבריו בהקדמה לספר המורה:

אחל בהבאת השמות אשר צריך להעיר על אמתת ענינן המכוון בכל מקום כפי הענין, ויהיה זה מפתח להכנס למקומות אשר נבעלו בפניהם השערים, וכאשר יפתחו אותם השערים ויכנס לאותם המקומות ינחשו בהם הנפשות, ויתענגו העינים, וישליו הגופות מעמלם ויגיעם.